Slaven Bertoša

ETNOLOŠKE I FOLKLORISTIČKE TEME U KANDLEROVU LISTU *L'ISTRIA*

Dr. sc. Slaven Bertoša, red. prof. u trajnom zvanju
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest
sbertosa@unipu.hr

UDK 39(05)Kandler, P.
Izvorni znanstveni članak
DOI: http://doi.org/10.21857/ygjwrcjlry

Pietro Kandler (Trst, 23. svibnja 1804. – Trst, 18. siječnja 1872.), arheolog i povjesničar iz Trsta, najviše se bavio prikupljanjem i objavljivanjem povijesne i druge građe o Trstu i Istri. Zanimali su ga i zemljopis, jezikoslovlje, etnografija, statistika i meteorologija. Kandler je po Istri prikupljao podatke istarskih mještana i potom ih je uspoređivao s arhivskim vrelima. Između ostalog, autor je zbirke diplomatičkih izvora, kompendija raznovrsnih vrela za povijest Trsta i Istre te monografija o povijesti Trsta, Motovuna, Pule i Pirana. Objavio je srednjovjekovne statute Pule, Poreča, Trsta, Buja, Novigrada i Rovinja. Prije časopisa *La Provincia dell'Istria* (od 1867. do smrti) osnovao je, uređivao i izdavao tjednik *L'Istria* (1846. – 1852.). U listu je objavljen niz članaka neposredno ili posredno vezanih uz etnološke teme iz različitih razdoblja istarske prošlosti.

Ključne riječi: Pietro Kandler; 19. stoljeće; tjednik *L'Istria*; etnologija; folkloristika.

I. Uvodni dio[1]

Arheolog i povjesničar Pietro Kandler (Trst, 23. svibnja 1804. – Trst, 18. siječnja 1872.) rodio se u obitelji škotskog podrijetla (Chandler), koja se u 18. stoljeću iz Beča doselila u Trst. Osim u rodnome gradu školovao se u Kopru, Padovi, Beču i Paviji, gdje je diplomirao pravo. Najviše se bavio prikupljanjem i objavljivanjem povijesne i druge građe o Trstu i Istri. Osim arheologije i povijesti zanimali su ga

1 Rad je nastao kao dio znanstveno-istraživačkih projekata *Istarsko društvo XVI. – XIX. stoljeća: povijesne i kulturološke teme* i *Povijest Zapadne Hrvatske: Istra, Kvarnersko primorje, Gorski kotar, Lika*, koje je financiralo Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

zemljopis, jezikoslovlje, etnografija, statistika i meteorologija. Njegovom je zaslugom u Trstu stvorena intelektualna klima koja je sredinom 19. stoljeća pogodovala naglom razvitku historiografije. Kandler je po Istri prikupljao podatke od istarskih mještana i potom ih uspoređivao s arhivskim vrelima. Između ostalog, autor je zbirke diplomatičkih izvora (*Codice Diplomatico Istriano* 1846. – 1852.), kompendija raznovrsnih vrela za povijest Trsta i Istre (*Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale* 1855) te monografija o povijesti Trsta (*Notizie storiche di Trieste e guida per la città* 1851), Motovuna (*Notizie storiche di Montona* 1875), Pule (*Notizie storiche di Pola* 1876) i Pirana (*Pirano – monografia storica* 1879), od kojih su posljednje tri tiskane posmrtno. Objavio je i srednjovjekovne statute Pule (1843), Poreča (1846), Trsta (1849), Buja (1850), Novigrada i Rovinja (1851). Prije časopisa *La Provincia dell'Istria* (od 1867. do smrti), osnovao je, uređivao i izdavao tjednik *L'Istria* (1846. – 1852.) (o Kandleru usp. Tamaro 1933; Bertoša 1974: 135–169, 1984: 87–100, 1991: 243–251, 1993: 18; Matijašić 2005).

Časopis se dakle tiskao sedam godina, jednom tjedno i uvijek subotom (kazala i sažetke vidjeti u: Kandler 1975. – 1983.). Kada bi se unaprijed uplatila godišnja pretplata, cijena je bila pet florina, a bila je moguća i proporcionalna uplata za šest mjeseci. Pretplatu je valjalo platiti isključivo uredništvu.

Mnogobrojne etnološke i folklorističke teme koje su povremeno u listu bile zastupljene zbog svoje su zanimljivosti redovito privlačile pozornost čitatelja.

U **nenumeriranom predbroju *Foglio di modello: L'Istria***, koji je pod uredništvom Pietra Kandlera tiskan otprilike mjesec dana prije tiskanja prvog broja kao dodatak novinama *L'Osservatore Triestino*, istaknuto je da je Istra tijekom mnogih stoljeća bila pogođena neprestanim groznicama, a da se u posebno lošem stanju nalazila Pula, za koju se smatralo da je jedno od najgorih mjesta u Europi. U Puli je zrak bio jednako nezdrav kao na poljima u okolici Rima ili u toskanskoj Maremmi. Istru groznice pogađaju više nego okolne pokrajine. Uzroci su im različiti: malo šuma, malo kiše, slabi izvori vode i malobrojne rijeke. Posvuda je opasno stanovati na močvarnim zemljištima i u blizini voda stajaćica. Uzroci groznice su i sjeverozapadni vjetrovi koji prema Istri donose vodene pare iz Mletačke lagune, stoji u prvom članku (Kandler 1845).

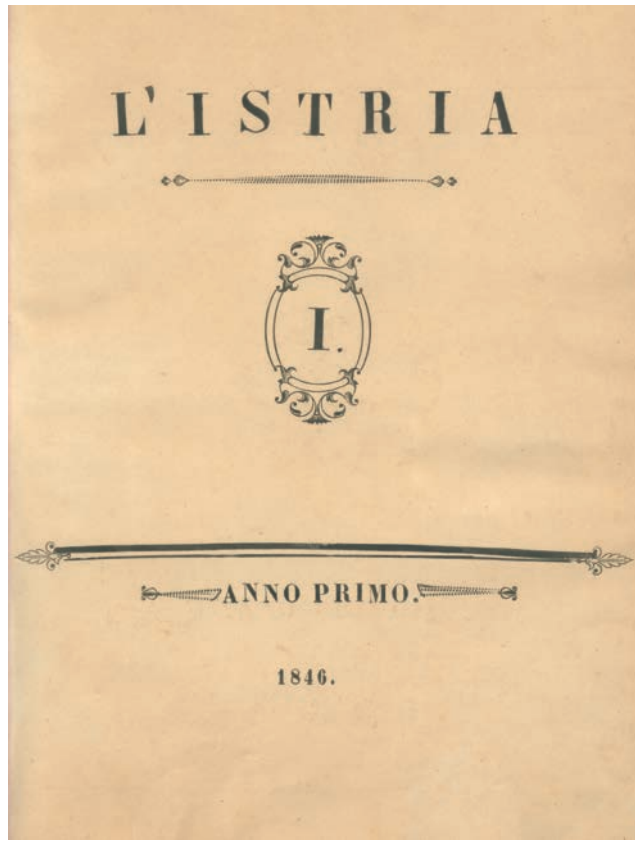

Slika 1. Naslovnica prvog sveska časopisa L'Istria *iz 1846.*

II. Etnološke i folklorističke teme

Ovakve teme bile su prilično zastupljene u časopisu *L'Istria*, a u više se slučajeva nisu odnosile na cijelu Istru već samo na grad Trst, koji se često posebno izdvajao. Trst je naime bio svojevrsno središte Istre, posebice u gospodarskom i kulturnom smislu. Iako je sjedište Istarskog sabora formalno bilo u Poreču, glavne istarske političke smjernice zapravo su se stvarale u Trstu.

II.1. O etničkim skupinama

Posebno mjesto u studijama o Istri imaju mnogobrojni članci o različitim etničkim skupinama koje su se na poluotok doseljavale, na njemu privremeno boravile ili

se trajno naselile. Članak **o Rimljanima ili Vlasima** napisao je polihistor **Antonio Covaz** (Pazin, 1820. – Pazin, 1898.). U Raškoj dolini, koja se od obronaka Učke i uzvisina oko Boljuna i Pićna proteže na Kožljak i Šumber, živi narod koji sebe naziva Rimljanima, a danas je, veli autor, prihvatio ime Vlasi, koje su mu nadjenuli stranci. Govori jezikom koji nije ni talijanski ni slavenski, nego starolatinski u kojem ima slavenskih riječi. Isti se jezik govori i na Buzetskom krasu, što je Flego prenio Tomasiniju te oko Trsta, Opčine, Trebiciana, Padriciana i u okrugu Podgrad, što ističe Ireneo délla Croce. Prema nadimku koji imaju ti se ljudi zovu Ćićima zato što u svojem govoru često koriste *ć*, a oni sebe nazivaju Rumerima (Rumenima). Slavenski jezik postao je dominantan u okolici Trsta, Podgrada, Muna i Žejana, a uskoro će se to dogoditi i u Raškoj dolini. Taj jezik sada svakodnevno govori oko 6000 ljudi. Govori se u obiteljima, ali ne u crkvama i građanskoj komunikaciji. Na tom jeziku znaju brojiti samo do 10, a i tu su dva broja na slavenskom. Taj je jezik govorio narod koji je prije 2000 godina zauzeo Istru. Rimljani ili Vlasi svoj jezik nisu mijenjali tijekom vremena, a ostali su narodi uvijek u vlastiti jezik unosili promjene, prilagođavajući ga modernom govoru (Covaz 1846: 7–8).

Prilog **o Židovima u Trstu** navodi činjenicu da oni spadaju u strane narode koji su naselili Istru i preuzeli jezik i običaje autohtonih žitelja koji su ih primili, iako se s njima nisu miješali putem ženidbenih veza. Židove su u Europu preselili Rimljani, jer su tako htjeli spriječiti ponovno stvaranje njihove države u Judeji, koju su pretvorili u svoju pokrajinu. Bilo je to koncem 1. stoljeća poslije Krista. Druzila, jedna od žena rimskog cara Vespazijana, bila je po vjeri Židovka. Nakon rimskog zauzimanja Jeruzalema, Židovi su raseljeni ne samo kao robovi nego i slobodni ljudi, a kao takvi postali su rimskim građanima i dodijeljene su im razne časti i službe u Rimu i u kolonijama. Na kamenim spomenicima Židovi se uglavnom ne spominju, jer su, dobivši nove političke dužnosti, primili i rimsko ime. U Puli je erudit, književnik i gospodarstvenik Gian Rinaldo Carli (Kopar, 1720. – Cusano kraj Milana, 1795.) otkrio kameni natpis na kojem se spominju Židovi koji podižu spomenik svojoj milosrdnoj majci (RELIGIONI • IVDAICAE • METVENTI). U Teodosijevu kodeksu navodi se da židovska vjera ne može biti isprika za oslobađanje od javnih daća. Židovi su mogli postati dekurioni, što znači da su mogli biti i zemljoposjednici. Mogli su obavljati i druge dužnosti, sjediti u gradskoj upravi ili biti *duumviri*, što je bila najviša godišnja magistratura. Nazočnost Židova u Trstu vrlo je stara, a potječe još od doba razaranja Jeruzalema. Nijedan tršćanski statut (1150.; 1350.; 1365.; 1550.), kao ni neki drugi zakoni, ne bilježe zabrane kojima su Židovi drugdje u Europi bili izloženi. Poslije, od 17. stoljeća nadalje, nije više bilo tako. Car Ferdinand II. izdao je odluku da nijedan ugovor između Židova i kršćana u Trstu neće biti valjan ako mu ne bude nazočan predstavnik općine. No poslije je, 1624. godine, tršćanskim Židovima

dao počasti i zaštitu, a 1647. dobili su i određene povlastice. Progoni Židova kao u raznim europskim državama nisu postojali u Trstu. Ipak, 1694. dobili su posebnu četvrt u gradu pokraj starog trga i taj su prostor nakon zalaska Sunca zatvarala troja vrata. Iako je postojao vratar, ipak nije bilo zabranjeno izlaziti i ulaziti noću. Zatim je 1695. dopušteno da tršćanski Židovi imaju javnu sinagogu, koja je otvorena u kući nasljednika Iseppa Morpurga. Ona je poslije, 1745. godine, preseljena u zaseban prostor, a 1821. slučajno je zapaljena. Habsburška carica Marija Terezija u Židovima je vidjela korist za Monarhiju, pa je u tom smislu izdavala zakone o njima, a Josip II. je 1785. uklonio vrata u getima i dopustio Židovima da žive gdje žele. Od 1790. dozvoljeno im je bavljenje medicinom. Tršćanski Židovi najviše su zapamćeni kao trgovci, ali i znanstvenici. Rabin Menachem Sion, poznatiji pod imenom Emmanuele Porto, istaknuo se u 18. stoljeću po svojim djelima o astronomiji i geografiji (*Degli Israeliti* 1846: 58–59). Židovima je potom posvećen još jedan članak (*Ancora degli Israeliti* 1847: 271–272).

U listu *L'Istria* pronalazimo i tekst o Dalmatincima koji su naselili Istru, a riječ je zapravo o pismu koje je Costantino Cumano poslao dr. Kandleru te o odluci dužda Francesca Contarena iz 1623., kojom je reguliran dolazak i smještaj Albanaca u Istri (*Dalmati* 1847: 40).

Opširan rad **o istarskim Slavenima**, koji je u pet nastavaka s ukupno petnaest poglavlja napisao svećenik i publicist **Antonio Facchinetti** (Vižinada, 1805. – 1867.), prenesen je u prijevodu i u preporodnu *Danicu ilirsku* (brojevi 28–36, 10. srpnja – 4. rujna 1847.), s naslovom: „O istrijanskih Slavjanih (iz talijanskog časopisa *L'Istria*)". Spomenuta poglavlja donose podatke o vjeri, slavenskom jeziku u župi Svetvinčentu, svadbenim običajima (razne formalnosti i ceremonije: na bračnom objedu, pri vođenju mladenke u mladoženjinu kuću, pri dolasku mladenke u kuću mladoženje), običajima u prigodama porođaja i krštenja, načinima liječenja bolesti, pogrebima, grobljima i grobnicama, suvremenom društvenom stanju, domaćim običajima, moralnim obilježjima, dijalogu između župnika i župana (seoskog poglavara), predrasudama i praznovjerjima.

Zanimljiva opažanja koja don Facchinetti iznosi o istarskim Slavenima ističu u prvi plan mišljenje da su oni nesumnjivo najstariji žitelji pokrajine te da su jako privrženi običajima svojih predaka. Čuvaju stare nošnje, imaju zajednički jezik i čine većinu žiteljstva u Istri. No od mjesta do mjesta i među njima ima priličnih razlika, iako su općenito vrlo slični prema načinu života, kulturi i predrasudama. To se za ostale Istrane, Talijane ili Venete ne bi moglo reći jer se međusobno razlikuju – i to ne malo – po odjeći koju nose i dijalektima kojima govore. Čini se da Slaveni koji žive u okolici Poreča – u župi Sveti Lovreč, u župama Rovinjsko Selo, Kanfanar,

Svetvinčenat i Barban, na poljima oko Vodnjana i u selima oko Pule – svi imaju isto podrijetlo. Od ovih navedenih Slavena razlikuju se oni koji žive u selima oko Kopra, Pirana, Buja, Motovuna, Buzeta, Labina i Pazina, ali više po odjeći koju nose, a ne mnogo i po običajima i zajedničkom jeziku. A odakle potječu istarski Slaveni? Mišljenja su različita: neki smatraju da su stigli iz Vlaške, Bosne, Srbije, Hrvatske ili Dalmacije. Drugi navode da su to prebjezi pred Osmanlijama. Sve može biti istina, ali ništa nije sigurno. Sigurno je samo da su u uskočkim prepadima mnoga mjesta razrušena i opustošena. No Istru je uništila i kuga, pa je bilo mnogo pokušaja ponovnog naseljavanja. Istarske Slavene puno su opisivali različiti istraživači i putnici koji su dolazili na poluotok.

Zanimljiv je Facchinettijev opis vođenja mladenke u kuću mladoženje, koji se izvodi noću, oko ponoći. Ne vode je njezini, nego sam mladoženja, a u njegovoj su pratnji svi muškarci, dok žena nema. Prije odlaska mladenka prima blagoslov roditelja i najstarijih članova svoje obitelji. Domaćin kuće preporučuje joj voljeti muža do smrti, poštivati i pomagati najstarije članove obitelji u koju dolazi te da bude marljiva i miroljubiva. Konj koji mladenku nosi do mladoženjine kuće uvijek je loš, vjerojatno zato da se izbjegne mogući bijeg. Kada mladenka stigne u novi dom, vrata joj otvara mladoženjina majka te na par baca rubac ili neki drugi vrijedan predmet i potom ih srdačno zagrli. Taj rubac ostaje mladenki na dar kao prvi znak naklonjenosti svekrve prema nevjesti. Zatim se valja izljubiti s ostalim članovima nove obitelji: starima, mladima, djecom, rođacima i prijateljima. Nakon večere odlazi se na počinak. Iduće jutro mladenka mora pomesti kuću u nazočnosti ostalih, a neki joj – da bi provjerili njezinu strpljivost – bacaju suho lišće. Potom idu do cisterne gdje imaju doručak, a ručak toga dana vrlo je obilan. Skandalozna neslaganja među slavenskim supružnicima vrlo su rijetka te oni ne znaju što je razdvojenost ili razvod, za razliku od ljudi koji se smatraju obrazovanima i kulturnijima, a u kojih nije tako, navodi Facchinetti.

Slaveni su poznati i po osebujnim običajima u prigodama rođenja i krštenja djeteta. Slavenske kuće, osim kuća bogataša ili onih u kojima u jednoj obitelji živi mnogo ljudi, katkada čak 40 – 50, imaju uglavnom jednu prostoriju koja se nalazi u prizemlju ili na katu do kojeg se dolazi unutarnjim kamenim stubama. Kreveti su stoga jedan blizu drugoga i nisu odvojeni ni zavjesom. Kada slavenska žena treba roditi, mora se ispovjediti i pričestiti te poslušati svetu misu u čast Blažene Djevice Marije kojoj se preporučuje. Njezin se krevet ogradi zavjesama sa svih strana. Dolazi primalja, a muž mora otići. Iako u selima uglavnom postoje obrazovane državne primalje, one slavenske najčešće ih ne žele prihvatiti. One zanat uče od svojih majki i tako to ide generacijama. Kada ne pozovu službenu primalju, kažu da se tako dogodilo jer nisu stigle, a poneka čak izjavi: „Ako je naša majka Eva rodila bez primalje, onda možemo i mi.“ No novorođena se djeca prije odlaska na krštenje ipak nose državnoj primalji da ih pregleda slijedeći pravila struke. Slavenska žena tijekom porođaja rijetko kad

umre i uglavnom se ne dogodi nikakav problem. Pobačaji su također rijetki, kao i rađanje nakazne djece. Za ovo potonje smatra se da nastaje zbog nebeske kazne za grijeh koji je počinila rodilja ili otac djeteta. I neplodnu se ženu, kao i u Židova, smatra objektom Božje srdžbe zbog nekoga grijeha. Slavenske žene vrlo su žalosne ako nemaju djece. Rodilje uglavnom ne paze što jedu i piju, a i rade naporno: kopaju, nose teške predmete te peru rublje sve do porođaja. Ne smetaju im ni mirisi iz štala koje su blizu kuća. Nakon porođaja, odmah jedu jaja s pršutom te piju najbolje vino koje imaju. Novorođena se djeca brzo nose u crkvu na krštenje, čak i kada je ružno vrijeme. Iako su djeca često izložena hladnu i vlažnu zraku, rastu zdrava i jaka. Očevi su vrlo sretni kada im se rodi sin, a pri rođenju kćeri ponašaju se ravnodušno. Jao ženama koje rađaju samo kćeri! One su u opasnosti da izgube ljubav svojega muža! Za krsnog se kuma djeteta uzima pobožna osoba na vrlo dobru glasu. Krsno se kumstvo u Slavena jako cijeni i poštuje. Tijekom obreda otac djeteta čeka vani, ispred vrata crkve. Nakon krštenja ide se na svečani objed, gdje se nazdravlja rodilji i djetetu. Dječaku se poželi da bude dobar kao djed, a djevojčici kao baka. Rodilja se na par dana povlači i tada ne nosi cipele nego samo čarape. Prije nego što opet počne obavljati kućne poslove s drugim ženama u kući, ode u crkvu, a prije toga prima blagoslov župnika te Blažene Djevice Marije i pali jednu svijeću koja mora izgorjeti do kraja. Ako u kuću uđe žena s djetetom u naručju, ne dopuštaju joj otići bez darivanja voća ili jaja. Ako je dijete još u pelenama, dar se stavlja u njih. Pustiti ih da odu iz kuće bez dara predstavlja uvredu anđelu čuvaru, što za sobom povlači veliku nesreću.

Postoji niz osobitosti i pri liječenju bolesti. Čim se Slaven teško razboli, odmah pozove svojega župnika kako bi primio potrebne sakramente. Potom daje sastaviti oporuku i udijeli savjete supruzi, djeci i ukućanima. Čini to jer smatra grijehom suprotstaviti se Božjoj volji. Njegovi mu bližnji dolaze kako bi se s njime oprostili i dali mu posljednji poljubac. Kada su Slaveni bolesni, do liječnika im nije mnogo stalo. Porazgovaraju sa župnikom, zamole ga za dobar savjet te se prepuste Božjoj providnosti. Liječnik čak ne bi lako ni liječio svojega pacijenta Slavena, jer ga ovaj ne bi slušao. Pri svakoj bolesti Slaveni žele piti vino i alkohol te jesti uobičajenu hranu, a juhu ne cijene. Određene bolesti pokušavaju liječiti pomoću jednostavne hrane koju poznaju, a koriste i neka dijetetska pravila. Imaju puno povjerenja u neke svoje sunarodnjake koji im liječe krive noge i ozdravljuju ih od ugriza otrovnih životinja. Ti njihovi liječnici zanat uče od svojih očeva, a liječe i bolesne životinje. Događa li se to slučajno ili doista njihovom sposobnošću? Izlječenja su im mnogobrojna i čudesna, pa ih nitko ne može osporiti. Prave znak križa, koriste svetu vodu i preporučuju čistu vjeru. Svijet im se smije i naziva ih praznovjernima. Njihove su sposobnosti najizraženije pri ugrizima otrovnih životinja.

Kada u Slavena netko umre, vijest se obznani njegovim rođacima i poznanicima koji, ako nisu zauzeti, uvijek dolaze na pogreb. Koliko god da je neka obitelj siro-

mašna, nikad ne propušta dati svečane mise i obred ukopa organizirati najsvečanije što može. Muškarci su na pogrebu obučeni u vunenu odjeću, čak i usred ljeta, a žene nose tamne tkanine koje im sežu do poda. Tijekom pogrebnog naricanja prisjećaju se vrlina i dobrih djela koje je pokojnik činio tijekom svojega života. Nakon što se mrtvo tijelo položi u grobnicu, bez lijesa i odjeveno u najbolju odjeću koju je pokojnik imao, svi na njega bacaju komad zemlje. Prije nego što odu s groblja, mole za ostale pokojnike, a potom se vraćaju kući gdje ih čeka skroman objed. Taj dan, tko god dođe u kuću, ponudi ga se hranom i pićem. Istarski Slaveni nose oznake žalosti barem godinu dana: muškarci su obučeni u vunenu odjeću, a žene na glavi imaju taman rubac te nose zimsku odjeću. Naši Slaveni gaje posebnu pobožnost prema dušama pokojnika. Drugog dana u mjesecu studenom svake godine u kućama drže upaljene svjetiljke sve do zore. Masovno odlaze u crkvu. Ako bi netko bio pronađen mrtav na cesti, na tom se mjestu podigne hrpa kamenja kao znak za prolaznike. Tko god tuda prođe, baci kamen na hrpu i pomoli se za dušu pokojnika. Tako se hrpa sve više povećava i ostaje na tome mjestu stoljećima, kao spomenik nesreće ili zločina.

Uz to, istarski Slaveni vole biti neovisni, pa žele živjeti u vlastitim kućama. Gotovo su svi dakle kućevlasnici. Ne sviđa im se bavljenje obrtom, više vole biti poljoprivrednici i pastiri. Smatrali bi se bez časti ako bi napustili zanimanje svojih očeva da bi postali obrtnicima. Zbog toga su svoje kuće sagradili u unutrašnjosti Istre, a obalu su prepustili drugim narodima koji se bave trgovinom i industrijom. Slaveni mnogo brinu o svojoj stoci, koja im je vjerni pratitelj u obrađivanju zemlje, a daje im i vunu u koju se oblače te mlijeko koje rado piju. Slavenima ne trebaju bolnice ni dječji vrtići. Prosjaci su među njima vrlo rijetki. Djeca čim malo odrastu, odmah počnu čuvati ovce, svinje i krave. Tako ih se uči biti otpornima na kišu i hladnoću, naviknu se na težak posao, na glad i žeđ. Ako su previše nježni, umru mladi, a ako prežive, postanu snažni i vješti. Zato istarski Slaveni ne gledaju rado na grbave i šepave osobe, kao ni na sve druge s vidljivim tjelesnim nedostatcima. Iznenađuje vidjeti dječake od 5 ili 6 godina kako čuvaju stoku. Djevojčice uče šivati i kuhati od svojih majki. Muškarci su uvijek zauzeti obrađivanjem zemlje te krčenjem i uređivanjem zapuštenih terena. Njih obično ograđuju suhozidom koji sami izgrade. I žene stalno rade. Pribavljaju drva za kućnu uporabu, odlaze na jezero oprati odjeću te melju žito u ručnom mlinu. Razumljivo je stoga da se naši Slaveni uglavnom ne koriste stranom robom. U njihovim najbogatijim kućama ima zidnih satova. No oni im zapravo ne trebaju, jer se u mjerenju vremena danju služe suncem, a noću zvijezdama – i rijetko se prevare. Stalno prodaju žito, a kruh prave od ječma, kukuruza, pira ili raži. Uvijek se boje gladnih godina. Muškarci ljeti uvijek spavaju na otvorenom. U kući ili vani, uvijek spavaju u čarapama i s kapom na glavi – ne skidaju je ni kad su bolesni. Kada putuju, običaj je da konja jašu muškarci, a žene idu pješice. Obratno se smatra omalovažavanjem muškarca (Facchinetti 1847).

Uz istarske Slavene, zanimljvi su bili i **uskoci**, kojima je također posvećena posebna rasprava. U njoj se nalazi opis njihova podrijetla, sjedišta i pljačkaških prepada, potom opis ratnih sukoba između Venecije i Austrije nastalih zbog uskoka, a zatim su izneseni podatci o natpisu iz Gradiške, koju se u čast Giovannija Ema zvalo Emopoli. Nakon osmanskog zauzimanja Bosne (1463.) počinju prodori uskoka prema zapadu. U Dalmaciji su 1537. zauzeli tvrđavu Klis, koju je branio Istranin Petar Kružić, gospodar Lupoglava. Mnogobrojni dalmatinski seljaci, kako bi pobjegli od Osmanlija, odlučili su napustiti svoje posjede i doći na ugarski i mletački teritorij. Nisu mogli ništa izgubiti, bili su divlji, snažni i opasni. Mletačka ih je Republika primila na otoke i dala im posjede koliko je mogla, a potom ih je preselila u Istru, koja je tada bila pusta zbog mnogobrojnih epidemija. Uskoci su naselili obalu od Savudrije do Kvarnera, a Venecija ih više nije mogla razoružati ni prisiliti da poštuju tuđe vlasništvo. Kružićevi uskoci bili su vrlo glasoviti, a nakon pada Klisa preselili su se u Senj. Iako su djelovali i na kopnu, više su bili okrenuti moru, posebice obali koja je bila u rukama Osmanlija. Tamo su pljačkali i otimali robu, a često su im se u tim pohodima pridruživali različiti pustolovi (*venturini*). Tražili su osmanske i židovske brodove, a ljude su pretvarali u robove. U tim su se pohodima ponašali kao gusari, pa su napadali i mletačke, papinske i napuljske lađe. Venecija je zato zatražila njihovo udaljavanje s obale. Stalno se na njih žalila austrijskim ministrima, kojima je zapravo bilo drago vidjeti neprijatelja u nevolji. Austrija je reagirala i kažnjavala pljačkaše, a dopustila je da to isto učini i Venecija s onima koje je uspjela uhvatiti. Kada je plemić Giuseppe Rabatta htio preseliti uskoke u unutrašnjost, ubili su ga u iznenadnoj pobuni. No pljačke nije bilo moguće spriječiti zbog toga što se njima nisu bavili samo uskoci nego i drugi lopovi. Sve su se države ograđivale od tih pljački i tvrdile su da ih nisu odobrile. O sigurnosnom stanju u to doba najbolje govore obzidana sela i poljske kućice u obliku utvrda. Uskoci su ugrožavali mletačko gospodstvo nad Jadranom, koje je Venecija na svaki način htjela učvrstiti. Stanje se pogoršalo kada nijedan brod nije mogao izaći iz austrijskih luka i ploviti Jadranom ako mu to nisu dopustile mletačke vlasti. Uskočke pljačke i okrutnosti bile su zaista velike, ali su se i sami Mlečani s njima surovo obračunavali: uhvaćene uskoke žive bi zakopali, ostavivši nezakopanom samo glavu. Uskoci glasovitog vojvode Juriše uvijek su se nemilosrdno osvećivali. Naposljetku je 1615. zbog uskoka izbio istoimeni rat, zvan još i Gradiškim ili Furlanskim. Kada su Mlečani u 15. stoljeću Gradišku pretvorili u važnu utvrdu, nazvali su je Emopoli, u čast Giovanniju Emu, tada podestatu gradića Čedada. No 1508. su je izgubili, pa su koncem istog stoljeća dali sagraditi utvrđeni grad Palmu kako bi zaštitili ostatak Furlanije. Prilika za osvetu Austriji pružila im se u idućem stoljeću, i to upravo zbog uskoka. U tom su se ratu borile različite etničke skupine: Nizozemci, Albanci, Dalmatinci, Furlani, a posebice su se istaknuli hrvatski konjanici. Uskočki rat završio je 1618., kada je habsburški car poželio dobiti slobodne

ruke za druge pohode. Posjedi obiju sukobljenih sila vratili su se tada na predratno stanje, a Mlečani su obećali da će dopustiti slobodnu trgovinu obalom Jadranskog mora (*Degli Uscocchi* 1847: 211–214).

Vrijedi izdvojiti i rad **o etničkim zajednicama u gradu Trstu**, nastao kao odgovor na tekst iz jednog bečkog časopisa u kojem se tvrdilo da je taj grad njemački odnosno austrijski. Bečki je, pak, članak nastao kao odgovor poslaniku Giovanniju Hagenaueru, koji je izjavio da je predstavnik jednoga talijanskoga grada. Etnička pripadnost Tršćana analizirana je na temelju govornog jezika stanovnika grada, i to onog koji se koristio u obitelji i vjerskim ustanovama. Nabrojene su zajednice stranaca u gradu, a potom se analizira jezik koji se koristio u javnim uredima, crkvi, pomorstvu, vojsci itd. U zaključku stoji da je nacionalnost tršćanskih žitelja nedvojbeno talijanska (*Sulla nazionalità del popolo di Trieste* 1848).

Članak **o Grcima u Trstu** nastao je 1848. prigodom stote obljetnice stvaranja grčke zajednice u tom gradu, koju je osnovalo sedam utemeljitelja: Giovanni Mainati, Giorgio Prevetto i Demetrio Focca sa Zakinta, Anastasio Zalla iz Messolongija, Giorgio Marulli iz Monemvasije, Teodosio Petrato iz Santa Maure na Lefkadi i Anastasio Nico iz Janjine. Zaštitnik im je bio beogradski nadbiskup Daniele Sfongarà, koji je boravio u Beču. Poticatelji su bili opat Damasceno Omero i Pietro Cuniali, obojica Grci iz Venecije, koji su se jako založili da nedavno doseljeni Grci svojim stalnim naseljavanjem pridonesu rastu tršćanskog žiteljstva (*Greci da cento anni* 1848).

Grcima u Istri posvećeno je još nekoliko radova. Tekst o njihovim naseobinama na poluotoku i u njegovoj okolici u posljednja tri stoljeća ističe činjenicu da oni tu postoje još od antičkog doba. Naime još je iz davnina poznato da su istarske obale bile naseljene grčkim plemenima. Istrani svaku nerazumljivu legendu odmah proglase grčkom. Također, svaki manje poznat spomenik odmah je grčki. Grci se nisu naseljavali samo u Istri. Njihove kolonije bile su lančane i spajale su sjeverni Jadran s jonskim i peloponeskim područjem. Kasnije su se Grci stopili s Rimljanima, prihvativši njihov jezik i civilizaciju. Grčko se naseljavanje opet ponovilo nakon 15. stoljeća zbog osmanskog osvajanja. Nakon pada Bosne izbjeglice su stigle u zaleđe Dalmacije te su se odande preselile na otoke, a dijelom i u Istru. Naselila ih je Mletačka Republika, ali isto je činila i Austrija na području Liburnije i u Istarskoj kneţiji. Gubitak Cipra, Kandije i Moreje prouzročio je velike grčke migracije u mnoge krajeve, a u Istri su najviše naselili Poreč i Pulu. Dok su 1773. na Peloponezu i Egeju nastajala previranja s ciljem zbacivanja turske vlasti, što je uvijek podržavala Rusija, Teodoro Marcachi i Giovanni Palatino, poslanici grčkih prebjega, došli su u Beč carici Mariji Tereziji te od nje dobili povlastice za naseljavanje Grka u austrijske zemlje. Njihova

doseljavanja spominju dokumenti iz 1775. i 1777., ali pokušaji stalnog naseljavanja uglavnom nisu bili uspješni. Htjeli su u velikom broju doći u Akvileju i Kraljevicu i baviti se ratarstvom i obrtima. Poslije su namjeravali naseliti Trst, Rijeku, Karlobag, Bakar, Jablanac i dio obale Jadranskog mora u vlasti Austrije. Uočili su problem da će bavljenje ratarstvom biti otežano jer obradive zemlje nema mnogo, a ona koja postoji u privatnom je vlasništvu. Zatražili su slobodu vjeroispovijesti, gradnju crkava ondje gdje bude više od stotinu vjernika, izbor biskupa, 25-godišnje neplaćanje daća (osim carinskih), otvaranje javne gimnazije za obrazovanje mladeži, gradnju brodova na koje će izvjesiti vlastitu zastavu, plaćanje iz državne blagajne 10 florina svakoj obitelji za put do odredišta te besplatno dobivanje zemljišta za obrađivanje zemlje i gradnju kuća. Carica Marija Terezija nije odobrila mnoge navedene zahtjeve, pa su grčka kolonizacijska nastojanja uglavnom propala (*Colonie di Greci* 1850.).

Zaseban je prilog posvećen suvremenim **grčkim naseobinama u Austrijskom primorju**. Grci su nedvojbeno dali značajan impuls tršćanskoj trgovini, a Marija Terezija posebnom je diplomom grčkoj naseobini u Trstu dala mnoge povlastice, među njima i slobodu vjeroispovijesti. Naime nije bez temelja uvriježeno mišljenje koje Grcima pripisuje početak tršćanske trgovine i rast novoga grada. Trgovački emporij u Trstu, koji su željeli stvoriti Karlo VI. i Eugen Savojski, oslanjao se na Orijentalnu kompaniju, kojoj su dodijeljene značajne povlastice. Trst je imao jaku ratnu flotu i nadaleko poznat godišnji sajam. Tršćani su komunicirali s Indijom i Kinom. Levantinska tršćanska trgovina bila je vrlo razvijena upravo zahvaljujući Grcima. Prvim doseljenicima, koji su u tom gradu htjeli osnovati priznatu nacionalnu zajednicu, carica Marija Terezija izdala je u Beču 20. veljače 1751. čuvenu diplomu, kojom ih je proglasila političkom i vjerskom zajednicom (*Colonie moderne di Greci* 1850).

Naposljetku tu je i kraći članak **o posljednjoj grčkoj kolonizaciji Istre**. Depopuliranu pokrajinu, poharanu čestim epidemijama kuge, posebice onom iz 1630., mletačka je vlada u više navrata naseljavala kršćanskim slavenskim i grčkim obiteljima, čije su domovine potpale pod osmansku vlast. Sve do 16. stoljeća u Istri su prebivali grčki doseljenici, posebice u Puli, gdje je od 1589. djelovala crkva bizantskog obreda. Nad grčkim pravoslavcima u Istri jurisdikciju je imao pravoslavni filadelfijski nadbiskup s boravištem u Mlecima. Godine 1668. turski sultan Mehmed IV. izvršio je opsadu Krete (Kandije) kako bi je oduzeo Mlečanima. Otok je branio kapetan Francesco Morosini, uz pomoć galija s Malte, iz Papinske Države, Napulja i Sicilije. Mlečani su u opsadi izgubili preko 10 000 ljudi, a Turci 30 000. Otok se više nije mogao braniti, pa je Morosini odlučio kapitulirati. Iz grada Kandije otišlo je tada mnogo stanovnika, posebice Mlečana, a neki od njih stigli su u Istru, gdje su dobili kuće i polja. U roku od nekoliko godina mnogi su pravoslavni Krećani u

Istri prešli na katoličanstvo, odustavši i od nekih grčkih običaja. Među njima bilo je mnogo kandijskih mletačkih plemića (*Ultima colonia di Greci* 1852).

Tradicionalna **slavenska seoska općina** u sjevernoj Istri također je bila predmetom proučavanja. Valja je razlikovati od one gradske, talijanske. Seoskom komunom upravlja župan, a gospodar presuđuje u sporovima. Javne škole u seoskim općinama postoje tek u najnovijen vremenu. Za razliku od mletačke, u kaštelima i trgovištima austrijske Istre postojala je slavenska gradska komuna, ali je dosta sličila onoj seoskoj. Obje su imale župana, ali dvanaest sudaca u tamošnjoj gradskoj komuni nije činilo kolegij i nije imalo moć odlučivanja. No u ložama je za njih bilo rezervirano dvanaest mjesta. U gradskim komunama postojao je i fontik, koji seoske komune nisu imale. U objema je vrstama komuna vlast župana bila patrijarhalna i obje su imale mjesnog kovača. Seoska je komuna uvijek bila podložna vlasti gospodara, bilo da se radilo o feudalcu ili gradskoj komuni. U okolici Kopra postojala je ustanova tzv. slavenskog kapetana, koji je rješavao sporove među pojedinim selima. Seoske su komune bile zatvorene, imale su plemenska obilježja, često su sličile velikim obiteljima, što se vidi i po istim prezimenima. Župan je uglavnom bio izabran doživotno i uvijek se radilo o najstarijoj osobi. Njega se uvijek moralo slušati i pokoravati mu se. Suci su župana savjetovali, ali nisu ni o čemu odlučivali. Slaveni su u Istru stigli 604. godine, prešavši Učku te su odmah opljačkali Rašku dolinu. Bili su osvajačko pleme koje se naselilo u Istri. Pretežito su uzgajali žitarice, a masline i vinovu lozu uzgajali su Talijani. Slaveni su često bili i pastiri. U svojim su općinama imali lokve, cisterne, bunare, krušne peći, groblja… Te su općine zauvijek zadržale plemenska obilježja i nikad nisu postale političkim tijelom (*Il Comune slavo* 1851).

Osmanskim provalama u Furlaniju također je posvećen zaseban rad, sastavljen na temelju podataka iz tzv. *Codice Farsetti*, koji se čuva u knjižnici *Marciana* u Mlecima, a napisao ga je Giacomo Valvasoni iz Maniaga 14. rujna 1566. u Udinama (*Luoghi per li quali passarono già li Turchi partendosi dalla Bossina, per la Patria del Friuli*). Valvasoni podatke iznosi u pismu mletačkom generalnom prokuratoru za *Terrafermu* – Luigiju Mocenigu. *Nevjerni* i *divlji*, Turci su bili velika opasnost i nevolja. Dopis opisuje mjesta koja su opljačkali. Došli su iz Bosne i krenuli na Belaj u Lici, kaštel koji se nalazi na brežuljku u dolini i koji ima 200 ognjišta te pripada grofu Karlu Kurjakoviću. Sada Belaj drže Turci. Od važnijih naselja u kodeksu se spominju Zrin (također na brdu, s 300 ognjišta), Otočac (mjesto u dolini, okruženo vodom, iste veličine), potom Brinje (i ono na brdu, sa 150 ognjišta), pa Ledenice (50 ognjišta) i Novi (smješten iznad lučice i ima 200 ognjišta). Dalje su spomenuti Bribir (mjesto u dolini, između dva brda, s 200 ognjišta), Hreljin (također na uzvisini iznad lučice, 100 ognjišta) pa Bakar (na vrhu brda, 100 ognjišta) i Grobnik (kaštel sagrađen

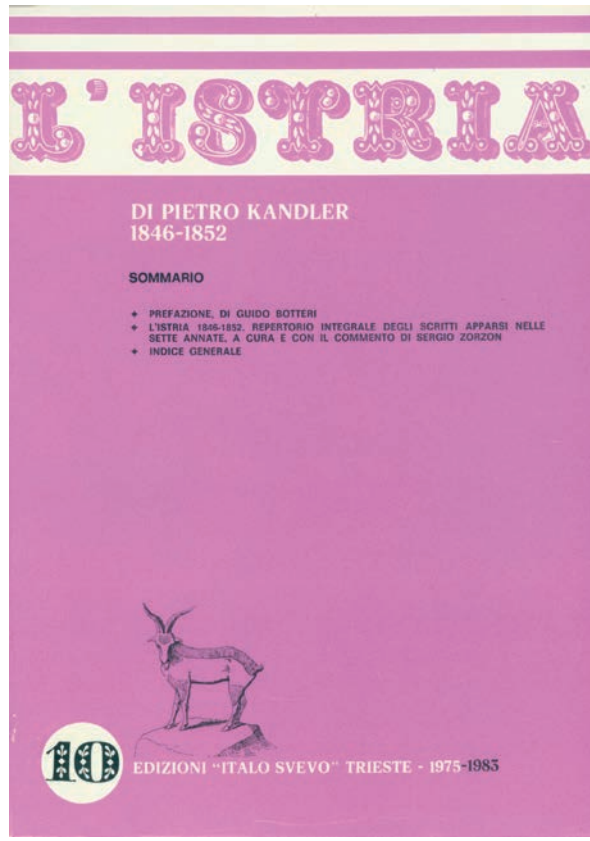

Slika 2. Naslovnica opširnih indeksa časopisa L'Istria *(1846. – 1852.), Trst 1975. – 1983.*

na vrhu brda, okružen dolinom u kojoj je lijepa lokva, 150 ognjišta). Slijede potom Klana (u kojoj je selo u dolini, a utvrda na brdu; tu završava Hrvatska i počinje Kras), Podgrad (također na brdu, tada mletački), Bubanj[2] (na tršćanskom području) i Prosek (čuven po vinu), Devin (smješten iznad mora, posljednje mjesto na Krasu). Dalje je Tržić (Monfalcone), trgovište koje na brdu ima utvrdu te Udine (furlanska metropola). Turci u svojim pohodima pobjeđuju gotovo u svakoj prilici, ali Frankopani imaju svoje konjanike koji im se suprotstavljaju. Više je putova kojima Turci mogu doći do Furlanije. Prvi su je put napali 21. rujna 1470. s vojskom od 8000 konja, potom istoga datuma dvije godine kasnije, 1472. Treći su put provalili 30. listopada 1477. Tada je

2 U hrvatskoj historiografiji za to je mjesto dugo vremena bio uobičajen slovenski naziv Gotnik, iako je u pojedinim vrelima zabilježeno i hrvatsko ime kaštela i njegova posjeda.

Furlanija bila jako opljačkana, posebice područje oko Udina i Gorice. Četvrti su put došli 5. travnja 1478. i bilo ih je 15 000, a najviše su uništili Monfalcone. Zatim su se vratili 22. srpnja iste godine, ali onda je s njima sklopljeno primirje koje je trajalo do 1499. Zatim su 30. rujna 1499. opet došli i opljačkali cijelu Furlaniju, a stigli su do Polceniga i Pordenonea. Spalili su mnoga sela i odveli puno zarobljenika. To je bila posljednja pljačka Furlanije (*Delle incursioni dei Turchi nel Friuli* 1851).

Istarski etnički mozaik nije moguće opisati bez spominjanja **Morlaka**, pa je i njima posvećen jedan kraći prilog. Tri svjedočenja: 1) svećenika Petra Flega, zabilježena u *Istarskim komentarima* biskupa Giacoma Filippa Tomasinija; 2) Giovannija Manarutte; 3) svećenika Irenea della Crocea, nesumnjivo pokazuju da se u planinskom dijelu Ćićarije, između Opčine i Lanišća, još u 17. stoljeću govorilo rumunjskim ili vlaškim. To se stanovništvo naziva **Ćićima** zbog zvučnoga i izražajnoga govora. No istim imenom zvali su se i Slaveni koji su ondje živjeli, a ne samo Vlasi. O Ćićima govori i pismo koparskog vicepodestata Pietra Michielija iz 1540., upućeno tršćanskim sucima, vezano uz kaznenu prijavu za nedjelo koje se dogodilo na području Rižane. U tom se spisu navedeni Ćići nazivaju Morlacima (*Dei Morlacchi* 1851).

U sklopu brojnih rasprava o narodima u Istri i širem okružju, posebno mjesto ima opširan tekst **o svima koji su Istru naseljavali**, objavljen u tri nastavka. Istra se proteže od rječice Timav do rijeke Raše, koja se nalazi između Raklja i Labina. No to nije zemljopisna granica, nego ona koja postoji u ljudskom pamćenju od davnina. Po njoj Labin spada u Liburniju, a ne u Istru. Geograf Plinije bilježi da u Istri žive Veneti, Karni, Japodi, Histri i Liburni. Kasnije se pod nazivom Istra, sve do 1830., podrazumijevalo područje sve do Planine i Postojne, odnosno Muna i Klane. U doba kada su Istru osvajali Rimljani, u toj su pokrajini živjeli pripadnici plemena koje je potjecalo iz Trakije, točnije s područja ušća Dunava, gdje se i danas nalazi poluotok Istra, koji se sada naziva Dobrudžom i smješten je između ušća Dunava i planine Balkan. U 6. stoljeću prije Krista napustili su to područje i počeli se seliti Dunavom do Save i dalje prema Ljubljani i Trstu, iz kojeg su stigli na obalu. Tračani nisu naselili cijelu Istru, već samo neke dijelove (Trst, Izolu, Piran, Savudriju, Sipar, Novigrad, Poreč, Pulu, Brijune, Nezakcij te teritorij do Raše). Ti su se Tračani nazivali Histrima. Starosjedioci Kelti odnosno Gali ili Karni zadržali su Milje, Umag, Vrsar i Rovinj. Držali su i unutrašnjost poluotoka te još neke obalne dijelove. Neki autori smatraju da se današnja Istra nekoć zvala Japodijom, što, međutim, nije točno. Japodi su graničili s Histrima. Plinije navodi da između Pule i Trsta žive četiri naroda: Sekusi, Subokrini, Katali i Monokaleni. Sekusi su na području stare Pićanske biskupije, a Subokrini na Ćićariji, oko Buzeta i Roča. Carlo De Franceschi tadašnje Subokrine povezuje s današnjim Šavrinima koji žive u zaleđu Kopra. Katali su bili Karni, a živjeli su na dijelu od Klane, Postojne i

Pivke do gornjeg Timava, ispod Velikog zida. I danas postoji brdo Katalan, a i selo Kal na tom teritoriju. Monokaleni se vezuju uz lokalitet Moncolano, a slavenski je naziv Kontovel, kaštel koji je čuvao Trst. Kada je Atila u 5. stoljeću razorio Akvileju, u Istru dolaze Huni, a kasnije i Langobardi. Slijede zatim Slaveni, koje su Langobardi zvali Avarima. U doba Karla Velikog, oko 820. godine, teritorij od Raše do Cetine, tj. Veliku Japodiju i Liburniju, zauzeli su Hrvati, koji dolaze i na područje Učke. U idućih pet stoljeća, do 1300., Slaveni su se značajno proširili po Istri, imali su svoj jezik u crkvi i upravi. Živjeli su uglavnom u selima. Tri su jezika u Istri tada bila glavna: njemački u gospoštijama, talijanski u gradovima i slavenski u selima. Od 1300. do 1630. Istra je pretrpjela brojne epidemije kuge, posebice u dijelu od Savudrije do Pule, a manje na području od Trsta do Pirana. Potpadanje gradova pod mletačku vlast nije dovelo do poboljšanja gospodarskog i demografskog stanja, jer je Venecija htjela imati monopol u pomorstvu i trgovini. Zbog toga je Trst neprestano nastojao biti suparnikom Veneciji. Koncem 14. stoljeća Pula je bila u ruševinama, a njezina 72 sela bila su slabo napučena. Slično je bilo u Poreču, Kopru i Milju. O kugi u unutrašnjosti poluotoka postoji manje podataka. Od 15. stoljeća Istru su naseljavali Mlečani, koji dovode Dalmatince, prebjege pred Turcima. Bili su to Morlaci, jaki i čvrsti, pa se vjerovalo da će lakše preživjeti istarske nedaće. Bilo je i došljaka iz Romagne te grčkih krajeva, ali ta preseljavanja nisu bila uspješna. Dalmatinci su uglavnom naseljavali sela, a ne gradove i kaštele. Nakon kuge 1631. Pula je spala na samo 300 žitelja, a Novigrad i Poreč na još manje – 30 žitelja. Kad je pod Osmanlije došla Kandija, Grci naseljavaju Pulu i Poreč, no to su uglavnom bili Mlečani koji su kao zajednica dugo živjeli na Levantu, te su se vratili u svoju nekadašnju domovinu. Mletački dužd nije želio talijanizirati žitelje Istre, ostavivši im uporabu vlastitog jezika. U 15. stoljeću su na područje Trsta stigli doseljenici iz okolice Cremone i oni se nikad nisu slavizirali. Nakon Uskočkog rata Austrija je na granici s Mletačkom Republikom naselila Hrvate: oko Sutivanca, Žminja, Kringe, Tinjana, Berma i Lupoglava. Velike slavenske migracije završile su oko 1650., kada Crnogorci iz Crmnice stižu u Peroj. Stari rumunjski jezik zadržao se oko Opčine iznad Trsta, na Buzetskom krasu te u Raškoj dolini. Stari dijalekt sačuvali su Trst, Milje, Kopar, Izola i Piran. Drukčiji dijalekt, također romanski, imali su Vrsar, Rovinj, Bale, Vodnjan, Galižana, Pula i Šišan. Talijanski su jezik zadržali kašteli u unutrašnjosti Istre: Momjan, Grožnjan, Završje, Motovun, Buzet, Roč, Pazin, Žminj, Sveti Lovreč i Mutvoran. Istočni obronci Učke bili su slavenski, ali je u Rijeci sačuvan talijanski, kao i u Plominu i Labinu. Takozvani Ciceroni ili Ciciliani (Ćići) govorili su rumunjskim jezikom. On se koristio u Gradinju, Letaju, Šušnjevici, Novoj Vasi, Jasenoviku, Brdu i Čepiću te manje u Kožljaku i Kršanu. Na Krasu se govorio najviše u Žejanama, a manje u Munama. Od 1630. do 1800. Istra nije bila sustavno kolonizirana, već se njezino stanovništvo uglavnom povećavalo prirodnim prirastom. Trst je dobio novo žiteljstvo, ali tu kolonizaciju nisu vodile vlasti, nego je bila samoinicijativna. Podgrad

i Pivka bili su slavenski. Budući da se doseljeni Slaveni nikad nisu „izdignuli“ iz sloja seljaka, nije postojalo ni njihovo plemstvo. Nisu naselili gradove i kaštele, pa tako nisu ni sudjelovali u njihovoj upravi. Etno-lingvističke zajednice u Istri predstavljaju veliko kulturno bogatstvo, jednako vrijedno kao što su to antičke starine i stari zapisi. Posebice je vrijedan govor Karnije, koji potječe od keltskog koji se prožeo s latinskim te je nastao furlanski dijalekt, sličan francuskom u Provansi, gdje su se rimske kolonije utvrdile među Galima. Furlanija je jako trpjela zbog kolonizacije različitih naroda, još od doba Atile 452. godine. Potom su kasnije naseljene Langobarde pokorili i istjerali Slaveni. Goričkи grofovi nisu imali imanja u furlanskim nizinama i brežuljcima preko Soče. Stoga je Goričkа grofovija bila dosta ograničena teritorija. Glavne posjede Goričkи su imali u Koruškoj, a stvarna rezidencija bio im je grad Lienz. U Gorici su boravili pretežito zimi. U Furlaniji su Austrijanci posjede morali dijeliti s Mlečanima. Najstariji stanovnici brdskog područja oko Gorice bili su upravo Karni, koje su kasnije zamijenili Slaveni (*Dei popoli che abitarono l'Istria* 1851).

Uz navedeni, važan je još jedan članak **o različitim narodima u Istri**, objavljen u dva nastavka u posljednjoj godini tiskanja časopisa *L'Istria*. Riječ je o pismu **Carla De Franceschija** upućenom dr. Pietru Kandleru, u kojem iznosi podatke o Albancima, koje je u 16. i 17. stoljeću, najviše oko Poreča i Pule, u Istru naselila Mletačka Republika. Također spominje i Grke, doseljene u istom razdoblju te Slavene različitih skupina, koji su tada kolonizirali poluotok. Ističe važnost vojvode Ivana i njegove uloge na Rižanskom placitu godine 804. Smatra da Hrvata i Dalmatinaca u Istri nije bilo sve do 15. stoljeća te da su ih vjerojatno doveli istarski grofovi. Suvremena historiografija tu tvrdnju odavno smatra netočnom. De Franceschi ističe nazive istarskih naselja, uporabni jezik, kao i korištenje glagoljskog pisma te posebnih subetničkih skupina Bezjaka (*Besiacchi*) i Fućaka (*Fucki*). Potom se spominju Srbo-Hrvati (!) koje je dovela austrijska vlast da bi pokrajinu naselila novim stanovništvom nakon opustošenosti uslijed raznih epidemija. U tim su seobama u Istru stigli i uskoci, i to nakon sklapanja mira kojim ih je Venecija htjela ukloniti iz Senja. Potom De Franceschi govori o posebnim skupinama Brkina (*Berchini*) i Ćića (*Cicci*) u okrugu Podgrad (Castelnuovo) te o jeziku kojim oni govore. Ćići žive u kompaktnim skupinama u određenim dijelovima Istre, a govore osebujnim jezikom. Nazivi njihovih mjesta nipošto nisu slavenski, već upućuju na romansko podrijetlo. Koriste čišći *ilirski* govor nego njima susjedni Hrvati. Samo u Žejanama Ćići govore izvornim starovlaškim idiomom. Potom su zabilježeni i Istrorumunji u Raškoj dolini, također različiti od okolnih Slavena, iako su u jeziku i prezimenima već dijelom slavizirani. U zaključku De Franceschi iznosi stajalište kojim tvrdi kako etnografsku kartu Istre nije lako napraviti, jer se pri tom poslu vrlo često griješi (De Franceschi 1852).

II.2. O istraživačima etničkih skupina

I njima je posvećeno nekoliko članaka u ovom listu. Posebice se ističe novovjekovni kronograf i antikvar **Giovanni Maria Manarutta**, kao svećenik poznatiji pod imenom **Ireneo della Croce** (Trst, 1627. – 1713., Vencija). Otac mu je bio pomorac Bernardino, a majka Veronica Franchi, očeva druga supruga. Giovanni Maria vjerojatno se rodio u kući koja je poslije pripala njegovu bratu, u ulici Riborgo (tal. *Via Riborgo*), iza crkve Blažene Djevice od Krunice. Pohađao je isusovačku gimnaziju, gdje je učio latinsku književnost, a u dobi od 22 godine odlučio je postati svećenikom (1649.). Da bi pristupio bosonogim karmelićanima, otišao je u Milano. Tada je uzeo novo ime – Ireneo della Croce. O njemu ima podataka u rukopisnim dnevnicima samostana *Santa Maria in Nazaret* u Veneciji. Bio je poslušan, ali i vrlo talentiran za znanstveni rad. Osobito su ga cijenili u Padovi. Sastavio je djelo *Istoria di Trieste*, u kojem je prikupio mnogo korisnih podataka. Dugo je godina bolovao od križobolje, koja mu je zbog velikih bolova ometala hodanje, a sjediti je mogao samo s jastukom, no imao je odličan vid, pa mu ni u dobi od 80 godina nisu trebale naočale za čitanje. Iako je hodao sa štakama, nije prihvaćao tuđu pomoć. Nakon duge patnje, umro je u dobi od 86 godina. Djelo o Trstu podijeljeno je na dvije cjeline. Prvu je darovao gradskoj upravi u srpnju 1694. i ta se čuva u pripadajućem arhivu kao rukopis, a objavio ju je 1698. u Mlecima Girolamo Albrizzi (ima 694 stranice). Drugi dio, koji obuhvaća razdoblje 1000. – 1702., darovao je kaptolu tršćanske katedrale u nadi da će biti tiskan. Rukopis je u svoje ruke dobio don Giuseppe Mainati te ga je uvrstio u svoju kroniku tiskanu 1817., ali su pritom izbačeni neki dijelovi. Manarutta je tršćansku povijest počeo pisati u dobi od 67 godina, i to na temelju podataka koje su mu iznijeli kanonici tršćanske katedrale don Vincenzo Scussa, don G. B. Francol i don Stefano Trauner. Uspio je proučiti rukopise koji su sada izgubljeni, autora: biskupa Andree Rapicija, kancelara Pietra da Sassuolo, Pietra Piccardija i Prospera Petronija. Onodobni i kasniji povjesničari optužili su ga da je pretjerivao u opisu rimskih starina u Trstu te da je izmislio nekoliko lažnih diploma i spisa na koje se tobože poziva u tekstu. Vjerovali su da nije bio osobito kritičan. Ipak, autor teksta Luigi De Jenner zaključuje da je Della Croceovo djelo vrlo značajno za Trst, jer ga je njime predstavio književnoj Europi koja ga do tada nije poznavala (De Jenner 1846).

II.3. O pojedinim društvenim slojevima

U sklopu ove teme posebice se ističe rasprava **o istarskim seljacima**, odnosno o razlici između tzv. *popolana* i *rustica* (*villana*) s obzirom na njihov pravni položaj. Seljački sloj naime predstavlja glavni stalež koji proizvodi materijalna dobra, a dijeli se na spomenute dvije skupine. *Popolani* su bili seljaci na agerima kolonija ili muni-

cipija, kao i slobodnih komuna. Bili su poljoprivrednici i puni vlasnici svoje zemlje s kojom su mogli slobodno raspolagati. Katkada su živjeli u gradu i obnašali javne dužnosti te su bili podložni gradskim magistratima. No nisu se bavili obrtom, već samo ratarstvom. Istarski su municipiji imali prostrane agere, pa je narodu bilo lako živjeti u gradu i obrađivati zemlju. *Villani* su imali zemljišnoga gospodara. *Villanus* nije, međutim, bio sluga gospodara, već zemlje, posjeda za koji je bio vezan, i to svojom voljom ili rođenjem. Gospodar nije smio prodati posjed i zadržati *villane*, jer bi oni u tom slučaju pripali novom gospodaru. *Villanus* je bio obvezan davati dio uroda u naturi, ali ne i u novcu, osim ako zakon ili običaj to nisu zahtijevali. Gospodar od njega nije smio tražiti više od onoga što je propisivao poseban zakon. Ako bi pretjerivao, *villanus* ga je mogao tužiti bilo kojem sucu. *Villano* se nije smio pozvati na izvršenje vojne obveze; on se mogao baviti samo poljodjelstvom. U određenim je slučajevima mogao biti vlasnikom zemlje koju je obrađivao. Pritom nije jasno je li feudalac tada smio tražiti daću. Dakle *popolani* su se od građana razlikovali samo po svom zanimanju. *Villani* su živjeli na seoskom području, a od građana su se razlikovali ne samo po poslu koji su obavljali već i po plaćanju daća na zemljište. No po ostalome su bili isti kao i građani, jer su mogli kupovati seoske posjede, kao i kuće u gradu. Mogli su kupiti plemićka dobra, ali nad njima nisu mogli uživati sva javna prava (*Dei villici istriani* 1847).

II.4. Rasprave o jeziku i dijalektima

U listu su opisani **primjeri raznih lokalnih govora**. Nino Vasgabrina opisao je govore Trsta, Rovinja i Vodnjana (Vasgabrina 1846). Vodnjanski je govor lijepo opisao i poznat lokalni leksikograf Giovanni Andrea dalla Zonca (Dalla Zonca 1846). Zanimljivi su i lingvistički prilozi o slavenskom dijalektu Umaga (*Dialetti istriani* 1846.), Milja (*Dialetto di Muggia* 1846) i ponovno Rovinja (*Saggio di dialetto Rovignese* 1846). Vodnjanski je dijalekt obrađen i u članku iz 1847. (*Dialetto di Dignano* 1847).

II.5. O lokalnom folkloru

U ovu skupinu spada primjerice članak **o labinskom karnevalu**. Karnevalske zabave opisao je u svojem pismu neznanom plemiću poznat labinski proučavatelj starina, publicist i političar **Tommaso Luciani** (Labin, 1818. – Venecija, 1894.), smatrajući pritom da je žiteljstvo Labina jako društveno. Labinski je karneval jedan od najljepših u ovim krajevima. Na javnim zabavama uvijek se poštuje red. Labin ima nešto više od 1000 stanovnika. U pokladno doba organiziraju se plesne zabave (*feste di ballo*) na koje dolazi mnogo ljudi, bez obzira na stalež i materijalno stanje. Mladi i stari, muškarci i žene, mladići i djevojke, svi entuzijastično sudjeluju u

zajedničkom veselju. Jede se puno hrane i zabavlja se otvorenih srca sve do jutra. O tome u Labinu vode brigu posebna društva: *Società dei Filodrammatici* i *Società del Casino*. Na zabavama se mnogo recitira i glumi. Posebice se ističu glumci Andrea Vellam i Giuseppe Dusman, kao i mlada 12-godišnja nadarena recitatorica Antonietta Vladislovich. Tranquilla Vladislovich središnja je glumica labinskog kazališta, a ističe se i Antonietta Martincich. Inače, žene u Labinu recitiraju tek od 1842. Kazalište je za svakoga gledatelja i izvođača odlična škola morala i kulture. U njemu se razvija um, obrazuje duh, a duša postaje ljubazna i moralna. Uz bok kazališnim predstavama stoje javni plesovi. Na njima su nestajale razlike između bogatih i siromašnih. Tako su filodramatičari približavali labinske društvene staleže i pojedince koji su inače međusobno bili oštro razdijeljeni i daleki, navodi Tommaso Luciani u svojem pismu od 26. veljače 1846. (Luciani 1846).

Pozornosti su svakako vrijedni sljedeći tekstovi: 1) tekst o himni koja se pjeva u Trstu u čast nadolazećeg blagdana Tijelova (*Inno* 1846); 2) rad o sajmu svete Uršule u Kopru (*Della Fiera di S. Orsola* 1846); 3) članak o crkvenim pjesmama na narodnom jeziku koje se pjevaju u Trstu (*Sugli inni sacri* 1847).

Lokalnom folkloru pripadala je na svojevrstan način i ***Narodna straža u Gračišću***, značajnom gradiću u središnjoj Istri. U njoj je služilo 128 muškaraca kojima je zapovijedao kapetan Venanzio de Godenberg, ujedno liječnik i veleposjednik. Gračaška Narodna straža na različitim se proslavama uvijek predstavljala lijepim smotrama koje su privlačile mnoštvo posjetitelja. Osobito je svečano proslavljan imendan cara Ferdinanda I. 30. svibnja, kao i dan Ustava 29. lipnja. Tada su se držali govori na narodnom jeziku, a i predstavnici Crkve sudjelovali su u objašnjavanju koristi Ustava pūku. Narodne su se pjesme pjevale uz zvuk orgulja, koje je svirao Franjo Pikot. Na kraju teksta donesena je himna *Istria, svomu Kralju Ferdinandu I.*, zapravo tadašnji standardan hrvatski prepjev državne austrijske himne (Rakovac i Farkaš Vukotinović 1842: 1–2; *La Guardia Nazionale di Gallignana* 1848).

U opširnom članku objavljenom 7. prosinca 1850. **o starim pučkim tradicijama** navodi se da su one uglavnom prisutne još od davnina. Mnoga suvremena istarska vjerovanja potječu iz grčkih i rimskih vremena, a neka čak iz pretpovijesti. Sačuvanim se pričama, međutim, ne poklanja dovoljna pozornost, što bi ubuduće svakako valjalo činiti. Danas drevne predaje češće pričaju seljaci, a rjeđe građani. Mnogi u Istri, kao i drugdje, slabo poznaju svoju zemlju i njezine tradicije. Jedni ih čak ismijavaju, a drugi unište inovacijama. Usmene i pisane predaje jesu vrijedan povijesni izvor. Primjerice jedna predaja kaže da je u Istri živjela kraljica koju su zatočili u nekom kaštelu na Učki, dok druga kao lokalitet zatočenja spominje Brijunsko otočje. Postoji

i predaja koja kaže da je kralj Rasparagan bio zatočen u Puli te da je pokopan na jednom od otočića u Puljskom zaljevu. Kleopatrina kći Druzila, koja je imala titulu kraljice, također je povučeno živjela u Istri. Mnogo se tradicijskih predaja spominje i u Trstu. Posebno mjesto među njima ima ona o sukobu Tršćana i Rimljana koji su tada zagospodarili gradom. Zapisana je vjerojatno u 15. stoljeću u rukopisu *L'antichissima Cronaca di Monte Muliano*, a otkrivena je 1514. u jednom tršćanskom samostanu. U svoje tršćanske priče uvrstio ju je i Ireneo della Croce, a prepričali su je i Giacomo Filippo Tomasini, Prospero Petronio te Ludovico Schönleben (*Le tradizioni popolari* 1850).

Na kraju svakako valja izdvojiti i raspravu **o kozi kao simbolu Istre**. Nekoliko drevnih brončanih figurica istarske koze pronađenih na poluotoku pobudilo je velik interes. Istarska je koza bila poznata još geografu Pliniju, koji navodi da su istarska klima i zemljište povoljni za njezin uzgoj. Osim toga po kozi ime nosi i grad Kopar (lat. *capris* = koza), a i mnogobrojne istarske uzvisine. Na glasu su, ističe se dalje, bile angorske koze (tal. *capre d'Angora*), koje su se uzgajale u brdovitim dijelovima Istre. Na grbu Istarskog markizata nalazila se zlatna koza sa srebrnim rogovima na plavom polju. Taj je grb uklonjen iz uporabe u doba mletačke vlasti, ali ga je Austrija ponovno uvela (*Sulla capra, simbolo dell'Istria* 1851).

III. Zaključak

U listu je objavljen niz članaka neposredno ili posredno vezanih za etnološke teme iz različitih razdoblja istarske prošlosti. Kako je navedeno, izdvajaju se prilozi o grčkim naseobinama, Morlacima na Koparštini i Buzeštini, etničkom opisu Istre, tj. narodima ili etničkim skupinama koji su u njoj živjeli (Kelti, Karni, Japodi, Goti, Huni, Langobardi, Avari, Slaveni), a posebna je pozornost posvećena Vlasima, Fućkima, Bezjakima, Brkinima i Ćićima, potom istarskim seljacima i tradicijskoj hrvatskoj seoskoj općini te Narodnoj straži u Gračišću. Zanimljivi su i članci o migracijskim vezama između Dalmacije i Istre, istarskim dijalektima i govorima (posebice Trsta, Vodnjana, Milja i Rovinja), starim pučkim običajima, labinskom karnevalu, crkvenom pjevanju u Trstu, sajmu svete Uršule u Kopru i kozi kao istarskom simbolu.

Mnogobrojne etnografske i folklorističke teme zastupljene u časopisu *L'Istria* nesumnjivo pridonose boljem poznavanju kulturno-povijesnih obilježja Istre i njezinih okolnih krajeva.

LITERATURA

„Ancora degli Israeliti". 1847. *L'Istria*, 30. listopada, br. 2/67–68: 271–272.

Bertoša, Miroslav. 1974. „Ivan Kukuljević Sakcinski e lIstria. In appendice: frammenti superstiti del carteggio P. Kandler – I. Kukuljević". *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* 5: 135–169.

Bertoša, Miroslav. 1984. „Povjesničar Pietro Kandler i njegov list *L'Istria* (uz jednu tršćansku nakladničku inicijativu)". *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 17: 87–100.

Bertoša, Miroslav. 1993. „Summa kandleriana". *Glas Istre*, 28. srpnja, br. 50/201: 18.

Bertoša, Slaven. 1991. „Nuovi frammenti a testimonianza dei legami esistenti tra Ivan Kukuljević Sakcinski e Pietro Kandler". *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* 21: 243–251.

„Colonie di Greci nell'Istria e province vicine in questi ultimi tre secoli". 1850. *L'Istria*, 8. lipnja, br. 5/23: 155–157.

„Colonie moderne di Greci nel Litorale austriaco". 1850. *L'Istria*, 13. srpnja, br. 5/28: 195–196.

Covaz, Antonio. 1846. „Dei Rimgliani o Vlahi d'Istria". *L'Istria*, 3. siječnja, br. 1/1–2: 7–8.

Dalla Zonca, Giovanni Andrea. 1846. „Dialetto di Dignano". *L'Istria*, 18. travnja, br. 1/21: 81.

„Dalmati passati in Istria". 1847. *L'Istria*, 6. veljače, br. 2/10–11: 40.

De Franceschi, Carlo. 1852. „Sulle varie popolazioni dell'Istria". *L'Istria*, 11. prosinca, br. 7/50: 225–233; 18. prosinca, br. 7/51: 233–238.

„Degli Israeliti in Trieste". 1846. *L'Istria*, 21. ožujka, br. 1/15: 58–59.

„Degli Uscocchi". 1847. *L'Istria*, 28. kolovoza, br. 2/52: 211–214.

„Dei Morlacchi che abitano la parte montana della Vena fra il Risano e Pinguente". 1851. *L'Istria*, 19. srpnja, br. 6/29: 125.

„Dei popoli che abitarono l'Istria". 1851. *L'Istria*, 3. svibnja, br. 6/18: 73–80; 10. svibnja, br. 6/19: 81–83; 17. svibnja, br.6/20: 85.

„Dei villici istriani". 1847. *L'Istria*, 11. prosinca, br. 2/78: 315–316.

De Jenner, Luigi. 1846. „Di Giovanni Maria Manarutta. Cronografo ed Antiquario di Trieste". *L'Istria*, 17. siječnja, br. 1/4: 15–16.

„Della Fiera di S. Orsola a Capodistria“. 1846. *L'Istria*, 24. listopada, br. 1/70–71: 281.

„Delle incursioni dei Turchi nel Friuli“. 1851. *L'Istria*, 8. ožujka, br. 6/10: 41–44; 15. ožujka, br. 6/11: 45–46.

„Dialetti istriani“. 1846. *L'Istria*, 2. svibnja, br. 1/24–25: 100.

„Dialetto di Dignano“. 1847. *L'Istria*, 15. svibnja, br. 2/32: 127–128.

„Dialetto di Muggia“. 1846. *L'Istria*, 16. svibnja, br. 1/28–29: 115.

Facchinetti, Antonio. 1847. „Degli Slavi istriani“, *L'Istria*, 20. ožujka, br. 2/21: 81–82; 27. ožujka, br. 2/22–23: 85–90; 3. travnja, br. 2/24: 93–96; 10. travnja, br. 2/25: 97–100; 17. travnja, br. 2/26–27: 102–103.

„Greci da cento anni a Trieste“. 1848. *L'Istria*, 9. prosinca, br. 3/70: 282.

„Il Comune slavo nell'Istria superiore“. 1851. *L'Istria*, 8. veljače, br. 6/6: 25–28.

„Inno che si canterà in Trieste nel prossimo Corpus Domini“. 1846. *L'Istria*, 6. lipnja br. 1/ 33–34: 138.

Kandler, Pietro, ur. 1845. *Foglio di modello: L'Istria: Appendice dell'Osservatore Triestino: Destinata alle notizie sull'Istria*, 22. studenoga, br. 1.

Kandler, Pietro. 1975.–1983. *L'Istria di Pietro Kandler: 1846. – 1852.: Sommario*, vol. 1–10. Sergio Zorzon i Guido Botteri, ur. Trieste: Edizioni *Italo Svevo*.

„La Guardia Nazionale di Gallignana“. 1848. *L'Istria*, 8. srpnja, br. 3/38: 149–150.

„Le tradizioni popolari“. 1850. *L'Istria*, 7. prosinca, br. 5/49: 319–322.

Luciani, Tommaso. 1846. „Carnevale di Albona“. *L'Istria*, 14. ožujka, br. 1/13–14: 54–56.

Matijašić, Robert. 2005. „Pietro Kandler“. U *Istarska enciklopedija*, Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, ur. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 369.

Rakovac, Dragutin i Ljudevit Farkaš Vukotinović, ur. 1842. *Pěsmarica: Sbirka I.: Pěsme domorodne*. Zagreb: Kraljevska povlaštena ilirska narodna tiskarnica Dra Ljudevita Gaja.

„Saggio di dialetto Rovignese“. 1846. *L'Istria*, 30. svibnja, br. 1/31–32: 127.

„Sugli inni sacri nella lingua del popolo cantati in Trieste“. 1847. *L'Istria*, 5. lipnja, br. 2/36–37: 147.

„Sulla capra, simbolo dell'Istria“. 1851. *L'Istria*, 2. kolovoza, br. 6/31: 134–135.

„Sulla nazionalità del popolo di Trieste". 1848. *L'Istria*, 5. kolovoza, br. 3/43–44: 176–177; 12. kolovoza, br. 3/45–46: 177–180.

„Sulle varie popolazioni dell'Istria". 1852. *L'Istria*, 11. prosinca, br. 7/50: 225–233; 18. prosinca, br. 7/51: 233–238.

Tamaro, Attilio. 1933. *Pietro Kandler, storico di Trieste*. Parenzo: Tipografia di Gaetano Coana e figli.

„Ultima colonia di Greci trasportata in Istria". 1852. *L'Istria*, 10. travnja, br. 7/15: 60.

Vasgabrina, Nino. 1846. „Saggio di dialetti istriani". *L'Istria*, 14. ožujka, br. 1/13–14: 49; 28. ožujka, br. 1/16–17: 61–62; 4. travnja, br. 1/18: 69–70.

SUMMARY

Slaven Bertoša

Ethnological and Folkloristic Topics in Kandler's Magazine *L'Istria*

Pietro Kandler (Trieste, May 23, 1804 – Trieste, January 18, 1872), archaeologist and historian from Trieste, collected and published historical and other material on Trieste and Istria. He was also interested in geography, linguistics, ethnography, statistics, and meteorology. Kandler collected data from local population in Istria and then compared it with archive sources. His publications include a collection of diplomatic documents, compendia of various sources for Triestine and Istrian history and monographs on history of Trieste, Motovun, Pula and Piran. Kandler also published medieval statutes of Pula, Poreč, Trieste, Buje, Novigrad and Rovinj. Before the magazine *La Provincia dell'Istria* (published from 1867 until his death), he founded and edited the weekly magazine *L'Istria* (1846 – 1852). This magazine includes numerous articles directly or indirectly related to ethnological topics from various periods of Istrian history.

Keywords: Pietro Kandler; 19th century; weekly *L'Istria*; ethnology; folklore research.